

Luther als bedelmonnik

‘Maar de mens, dat is geen abstract, gehurkt buiten de wereld zittend wezen. De mens, dat is de wereld van de mens, staat, maatschappij.’ Karl Marx heeft gelijk. Ook al heeft Luther scherpe kritiek geïfend op vooral de strenge richting binnen de kloosterorde waarvan hij zelf deel uitgemaakt had, toch mag men de periode in zijn leven waarin hij in conventen van augustijnereremieten leefde, zeker niet vergeten.

Martin Luther was vele jaren bedelmonnik (*mendicant*). In tegenstelling tot de beschouwende ordes richtten de bedelmonniken zich op zielzorg en academisch onderwijs. Hun huizen heetten conventen, niet kloosters; hun oversten prioren, niet abten; hun hoogste leiders prioren-generaal. De startdatum van de periode waarin Luther bedelmonnik was, is duidelijk: zijn intrede in een convent van de augustijnereremieten vond plaats op 17 juli 1505 in Erfurt. Het einde is minder duidelijk.

Meerdere gebeurtenissen zouden als eindpunt genoemd kunnen worden:

- Op 10 december 1520 verbrandde Luther onder andere een exemplaar van de bul waarin hij met uitsluiting uit de kerk bedreigd werd.
- Door de pauselijke bul, die bekend staat om haar aanhef ‘Het is betamelijk, dat de Romeinse pontifex ...’ (*Decet Romanum pontificem*; 3 januari 1521), werd hij uit de kerk gestoten. Kerkrechtelijk gezien was hij daarmee niet alleen geen monnik meer, maar zelfs geen christen.
- Op de Wartburg heeft Luther in hetzelfde jaar een Latijns geschrift geschreven over de monniksgeloften, dat men als afrekening met de pretenties van vooral de observante bedelmonniken beschouwen kan.
- In 1525 trad hij in het huwelijk met Katharina von Bora, een gevluchte non. Pas toen brak hij zijn eigen gelofte van levenslange kuisheid. Vanaf dit moment was hij overduidelijk geen bedelmonnik meer.

Luther als bedelmonnik in Erfurt (1505-1511)

De jonge student Luther wilde God genadig stemmen door bedelmonnik te worden. Maar als absolvent van de ‘Faculteit der Vrije Kunsten’ kreeg hij van zijn meerderen snel de opdracht priester te worden (1507) en theologie te studeren. Niet iedere priester was daartoe verplicht. Zelfheiliging mocht Luther nastreven, maar hij moest ook tot nut van de orde werken.

II.3 Johannes von Staupitz (1464-1524).

Il.4 De kruisgang in het augustijner klooster te Erfurt.

Het klooster waar Luther zijn intrede deed, behoorde tot de Saksisch-Thüringische observantencongregatie. Deze congregatie had onder haar doortastende vicaris-generaal, Andreas Proles, in alle vier de Duitse provincies conventen overgenomen van de orde van de minder strenge richting, de 'conventuelen', en was dus gegroeid tot ver buiten de grenzen van Saksen en Thüringen.

De reden van de concurrentie binnen dezelfde orde is de volgende. Steeds weer kregen leden van religieuze ordes met het probleem te maken dat zij, tegen de zin van de regel van hun orde, de gebruikelijke vorm van leven uit hun omgeving overnamen. Bedelmonniken pasten zich dus aan het leven in hun stedelijke context aan. Ze zorgden bijvoorbeeld voor regelmatige inkomsten, ook al moesten deze inkomsten aan het convent worden afgedragen. Maar steeds weer kwam er van binnen de ordes en van buiten – van heersers en burgers – protest tegen een dergelijke aanpassing aan de 'wereld' en werd de roep om terugkeer naar een strikt onderhouden van de regel gehoord. Binnen de orde van de augustijnereremieten, die in het jaar 1244 gevormd werd, was er in 1387 een beweging ontstaan die de regel strikt in acht wilde nemen. Zij die zich aan die regel hielden,

heetten 'observanten'. Zij verweten de broeders die zich niet bij hun aan wilden sluiten en in hun conventen (als 'conventuelen') het naar hun mening verwerdlijkte leven wilden blijven leven, laks te zijn.

De vicaris-generaal Johannes von Staupitz van de observante congregatie probeerde de tweespalt weg te nemen. Hij liet zich hiertoe door de generaal van de orde in 1507 ook benoemen tot vicaris van de Saksisch-Thüringische provincie van de conventuelen. De leden van zeven bijzonder strikte kloosters, waaronder Erfurt, beschouwden dit als bedreiging van hun eigen strengheid in het volgen van de regel. In hun opdracht ging Luther in 1510 naar Rome, om bij de generaal van de orde protest aan te tekenen. De hereniging van conventuelen en observanten lukte niet. Daarna verliet Luther het kamp van de bijzonder strikte observanten en ging hij in 1511 naar het convent in Wittenberg. Zijn medebroeders namen het hem kwalijk dat hij niet in Erfurt, maar in Wittenberg de graad van doctor behaalde.

Luther als bedelmonnik en hoogleraar in Wittenberg (1511-1525)

Wittenberg was op zichzelf geen belangrijke stad. Wel moest een heerser haar bezitten, wilde hij keurvorst van Saksen zijn. In het jaar 1502 kreeg keurvorst Frederik de Wijze toestemming om in Wittenberg een universiteit op te richten. Hij haalde Staupitz, die toen prior van het convent in München was, naar Wittenberg. Deze stichtte in nauwe samenwerking met de keurvorst een convent van zijn orde in Wittenberg en werd de eerste decaan van de theologische faculteit. Als vervanger van een medebroeder gaf Luther te Wittenberg in 1508/1509 enkele maanden colleges over de ethiek van de wijsgeer Aristoteles, maar keerde daarna terug naar Erfurt. Na Luthers promotie tot doctor in de theologie in Wittenberg (1512) legde Staupitz zijn hoogleraarschap neer. Luther volgde hem op. Aan dit ambt als hoogleraar had hij eigenlijk al zijn handen vol. Maar de stadsraad van Wittenberg gaf hem in 1513 of 1514 ook nog de opdracht in de stadskerk te preken. Bovendien werd hij van mei 1515 tot april 1518 benoemd tot een van de vicarissen van Staupitz. In dit ambt stond hij aan het hoofd van elf conventen. Als in een daarvan de verhoudingen grondig verstoord

waren, moest hij de prior afzetten en een andere prior benoemen, en dat deed hij dan ook. De taken die bij dit ambt hoorden, kostten hem veel tijd en inspanning. Zo werkte hij in 1516 mee aan de oprichting van een convent in zijn geboortestad Eisleben.

Zoals het in de voorschriften (*constituties*) bepaald was, vond in het voorjaar van 1518 een vergadering (*kapittel*) van de observante congregatie binnen de orde plaats. Deze werd in het convent van Heidelberg gehouden. Luther kreeg de kans om zijn theologische opvattingen in het kader van een plechtige universitaire disputatie toe te lichten. Hij vond vooral bij jongere hoorders weerklank. Zijn voormalige leraren uit Erfurt sloten zich niet bij hun leerling aan.

Theologisch bijzonder problematische ervaringen met observanten deed Luther bijvoorbeeld in het Saksische Jüterbog 1519 op. De orde van de franciscanen – bedelmonniken net als de augustijnereremieten – was nog sterker verdeeld dan deze over de vraag van de strengheid in het volgen van de regel. Om weer onderlinge eenheid te bereiken, kozen de observante franciscanen in Jüterbog voor een academische disputatie. In stellingen benadrukten zij de rol van hun ordestichter Franciscus. Ze schoven hem naar voren als ‘vaandeldrager van een nieuwe militie’ binnen de kerk. Ze beweerden zelfs dat Franciscus voleindigd zou hebben wat aan het verlossingswerk van Christus nog ontbrak. Dit was voor Luther absoluut onacceptabel.

De blijvende doorwerking van Luthers conventstijd in zijn leven en werk

Of men de periode dat Luther bedelmonnik was nu stelt op vijftien of op twintig jaar, in ieder geval heeft deze levensfase hem blijvend gevormd. Hij bleef argwaan koesteren tegen de ambitieuze deemoed van vooral de observante bedelmonniken. Volgens Luther zagen de bedelmonniken het houden van geloften als een grotere prestatie dan het houden van de regels die God aan elke christen stelt. Wie die prestatie leverde, kon aanspraak maken op een beloning van God. En die gedachte druiste in tegen Luthers opvatting over de rechtvaardiging alleen uit genade.

Christoph Burger

II.5 Dit is het oudst bekende monniksportret van Luther en dateert uit 1520. Het is van de hand van Cranach de Oudere.